

б) інфінітивні конструкції, наприклад: “Головні убора — СКИНУТИ”, “Поправити — зброю”, “Багнет — ВІДМКНУТИ”, “Відставити”, “ВЗЯТИ ВПРАВО”, “ЗМЕНШИТИ ДИСТАНЦІЇ”, “ЗБІЛЬШИТИ ДИСТАНЦІЇ”;

в) речення, які складаються із обставини місця, наприклад: “На пле-ЧЕ”, “ДО МАШИН”, “НА МІСЦЯ”;

г) речення, що містять лише обставину способу дії, наприклад; “СТРУНКО”, “ВІЛЬНО”.

З точки зору актуального (або комунікативного) членування речення серед військових команд велику питому вагу мають речення без “вихідної точки” (даного, теми), які обмежуються ядром (новим, ремою) висловлювання. Вихідна точка для військових команд у таких випадках витікає із попередніх команд (мовне вираження) або із ситуації, особливостей військової справи, відомих слухачу (екстралінгвальне вираження). Отже, мовне ядро може співвідноситись із немовною вихідною точкою, утворюючи актуальну інформацію.

На рівні фонетики невід’ємним елементом військових команд є гучна і чітка вимова (так званий “командний голос”).

Існують особливості в орфографії. Так, деякі елементи команд пишуться великими літерами (наприклад: “Кулемети на ре-МІНЬ”); дефіс фіксує паузи всередині ціліснооформлених слів (наприклад: “Пів-оберта праворуч”); ставиться тире між прийменником й іменником (наприклад: “Автомати на — ГРУДИ”), між додатком і присудком (наприклад: “Запобіжник — ПОСТАВ”).

Таким чином, військові команди володіють деяким набором специфічних характеристик, обумовлених як їх місцем серед інших одиниць мови, так і екстралінгвістичними факторами.

УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ТЕРМІНОЛОГІЯ

© Валерій Карачун, 2000

Інститут вищої освіти, Київ

Військова термінологія становить значну частину будь-якої національної мови. Перші українські військові терміни засвідчено вже у сиву давнину нашої історії — у перших українських літописах. Багато різних військових термінів за сотні років дійшло до нас і в церковній та світській літературі (в описах походів і боїв чи й мирного життя князівських дружин, козацьких військ та ін.).

Особливо великим потоком ринули військові терміни в українську художню літературу на історичну тематику в 19 столітті. Тоді ж військові терміни потрапляють уже і в підготовлені матеріали до перших словників української мови.

Природа військової термінології в різних мовах дуже неоднакова. У мовах державних, самостійних націй військові терміни великою мірою свої, оригінальні, а в мовах недержавних, підневільних націй такі терміни є здебільшого не своїми, а запозиченими з мови нації-поневоловача, або, пряміше кажучи, нав’язаними насильно.

Увесь довгий шлях української військової термінології, на превеликий жаль, був дуже складний, нерівний і тяжкий, а сучасне її становище також якесь невизначене.

Процес українського військового термінотворення розгорнувся в кінці 19 століття, коли в Західній Україні почали створювати нелегальні військові гуртки (“Січ”, “Соколи” та ін.).

Особливо активно почалося творення військової терміносистеми, коли сформувався легіон УСС (Українських Січових Стрільців) під час Першої світової війни.

Уже в 1914 р. у Львові було видано “Правильник для піхстинців”.

Слід зазначити, що перші українські військові терміни в Західній Україні було утворено на взірць тогочасних німецьких та польських термінів, з широким використанням козацької ретротермінології.

У підросійській Україні сучасна військова термінологія починає формуватися після Лютневої революції 1917 р. під час справжньої українізації і виокремлювання українських військових частин із російської армії. Активно цей процес розгорнувся в 1918 р. після утворення УНР (Української Народної Республіки) і створення національної армії. Зокрема, в 1918—21 роках було видано військові статuti та інші нормативні документи. Основу терміносистеми складала відроджена козацька термінологія 17 ст. та запозичення з російської.

У підрадянській Україні з 1921 по 1932 рік (період офіційної, компартійної “українізації”) на основі народної мови все ж було створено національну науково-технічну термінологію. Щодо військової термінології, то для цього періоду характерне інтенсивне запозичування російських термінів або кальок з них з частковим використанням термінів періоду УНР і термінів УСС і УГА (Української Галицької Армії). У Харкові та Сумах була ШЧС (Школа Червоних Старшин) (1921—34 рр.) з українською мовою навчання і виходила газета “Червона Армія”. Тут деякий час навіть видавалися українські переклади радянських військових статутів. У деяких “територіальних частинах,” дислокованих на території України, допускалася поруч з російською й українська мова командування. Так, зокрема, в кадровій проскурівській Червонокозачій дивізії українська мова допускалася аж до 1937-го року. Для “україномовних” частин Червоної Армії Політуправління Українського Військового Округу видавало в 1925-28 рр. тижневик “Червоно-армієць”. Видавалася також спеціальна популярна “Бібліотека червоноармійця”. Основні здобутки української військової термінології зафіксував “Російсько-український словник військової термінології” С. і О. Якубських (К.: Державне видавництво України, 1928. — 216 с.). Цей словник, складений старшинами Харківської ШЧС С. і О. Якубськими, вийшов у серії словників ГУНМ (Інститут української наукової мови).

Процес творення української науково-технічної і військової термінології було гвалтовно перервано на початку 1930-х років, після припинення процесу так званої українізації. Зокрема, було ліквідовано ШЧС і розформовано окремі частини Червоної Армії з українською мовою командування. Військовий словник С. і О. Якубських було вилучено із вжитку. Багатьох викладачів ШЧС було репресовано. Доля С. і О. Якубських невідома. Як не прикро, але для імен перших укладачів військового словника не знайшлося місця ні в УРЕ (Українській Радянській Енциклопедії) ні в Енциклопедії Українознавства, виданій за кордоном. Окремі примірники словника Якубських зберігалися лише у недоступних для широкого загалу “спецфондах” центральних наукових бібліотек.

У зв'язку з русифікаторським курсом в УРСР, у 1931 р. ліквідовано Інститут української наукової мови. Радянське офіційне мовознавство засудило і визнало шкідливими для розвитку української науки “українізаційні” тенденції, які нібито були за своєю суттю націоналістичні і реакційні, бо відштовхували від російської термінології. Національну українську науково-технічну термінологію, зокрема й військову, почали класифікувати як “хуторянську”.

Керуючись настановою, що всі військові й технічні терміни, які відрізняються від російських, треба якнайшвидше усувати й замінювати їх російськими або кальками з російських, спеціальна бригада офіційних мовознавців у 1933—35 роках випустила 5

репресивних бюлетенів під гаслом “Проти націоналізму в термінології”. Так було вилучено понад 40 000 українських термінів. Цим було започатковано стрімкий процес зросійщування української наукової мови та військової термінології.

Процес українського військового термінотворення в 1930-і роки тривав лише за кордоном. Значний внесок у розвиток української військової термінології зробив Іван Ільницький-Занкович — співробітник Українського наукового інституту в Берліні:

Ільницький-Занкович І. Німецький та український військовий словник. Бл. 40000 слів у 2-х част. — Берлін: Вид-во Бернард і Грефе, 1939. — 504 с.;

Ільницький-Занкович І. Німецький та український летунський словник. Бл. 20 000 слів. — Берлін: Вид-во Бернард і Грефе, 1939. — 205 с.;

Летунський словник (дискусійний матеріал). Летунський Український Клуб (ЛУК) — Нью-Йорк, 1974.

Під час Другої світової і Великої Вітчизняної воєн українську військову термінологію розвивали україномовні газети і журнали, постійно друкуючи зведення про хід бойових дій на фронтах, описуючи фронтові будні та бойові подвиги наших воїнів.

Українською військовою термінологією користувалися воїни Української Повстанської Армії (УПА) та дивізії “Галичина”. Військова термінологія цих військових формувань базувалася в основному на термінології УСС із значною частиною в ній термінів німецького і польського походження. Зокрема, військові статuti було зроблено за німецькими зразками. У відділах УПА використовувались і переклади радянських військових статутів.

Отже, до проголошення незалежності України в 1991 р. українська військова термінологія розвивалася лише епізодично, а це не давало змоги сформувати сучасну національну військову терміносистему.

На сучасному етапі творення української військової термінології (через різні історичні обставини — русифікація, полонізація, не завжди сприятливий мовний вплив діаспори та деякі інші) намітилися два принципово відмінні підходи. Перший із них (східний) полягає у тому, щоб вживати терміни так, як вони усталилися в період русифікації, тобто маємо традиційне калькування російських термінів на український лад. Так, зокрема, Указом Президента України від 7 жовтня 1993р. №431/93 затверджено чотири загальновійськові тимчасові статuti Збройних Сил України. Зазначимо, що ці статuti розробила Статутна комісія Міністерства оборони України російською мовою у 1992 р. За дорученням тодішнього Міністра оборони К.Морозова було утворено термінологічну комісію для перекладу розроблених статутів українською мовою.

У 1993 р., коли почалося формування сучасної української військової термінології, Братство колишніх вояків 1-ої дивізії Української Національної Армії у місті Торонто (Канада) фінансувало фотопередрук Словника Якубських Українським Вільним Університетом у Мюнхені накладом 200 примірників.

Другий (західний) підхід має іншу крайність: кожний термін замінюється українськоподібним, незважаючи на усталені традиції. Іде реставрація давно забутих діалектизмів і штучних нововитворів. При цьому часто-густо користуються гаслом “аби лиш інакше, ніж було”.

У багатьох випадках потрібно зважати на те, що більшість сучасних військових термінів здобула право громадянства у нашій мові, і зовсім немає потреби вилучати їх. Почуття мовного патріотизму треба мудро поєднувати з досягненнями в усій світовій науці і культурі.

Часто трапляються й випадки доброї вмотивованості суто українських забутих термінів. Тоді доцільно подавати їх як синоніми до вже традиційних термінів. Наприклад: взвод, чота;

старший лейтенант, поручник; сухопутні (суходільні) війська. Замість “віддача” (дія) краще використовувати “відрух”. Своє останнє слово про застосування того чи іншого терміна скаже мовне вживання їх. На даному етапі цей принцип доцільно використовувати в процесі укладання словників, оскільки українська військова термінологія ще не унормувалася.

Очевидно, що сучасна військова термінологія є термінологією перехідного періоду, її основні здобутки зафіксовано у «Російсько-українському словнику для військовиків» (укладачі: А.Бурячок, М.Демський, Б.Якимович), що містить майже 32 тис. слів і словосполук (Київ—Львів: Варта, 1995. — 382 с.).

Головне правило, якого слід дотримуватися, опрацьовуючи термінологію, полягає в тому, що будь-який термін треба узгоджувати з основними законами української мови.

Зрозуміло, що військова термінологія не може бути витвором одної людини або одного інституту. Вона не може бути й мовою одного регіону України чи діаспори. Вона повинна постати на всіх землях України як велике термінологічне ціле. На сучасному етапі термінотворення корисно враховувати позитивний досвід роботи спільної київсько-львівської термінологічної комісії 1918 р., який сприяв би ідеї дальшого об'єднання української військової термінології.

Українська військова термінологія повинна формуватися з урахуванням принаймні ось таких основних чинників:

- 1) адекватність, або понятійна точність і відповідність;
- 2) дериватність, або здатність творити похідні;
- 3) економність, або стислість написання та легкість звучання;
- 4) евфонічність, або милозвучність.

Київське державне видавництво “Техніка” випускає з світ “Російсько-українсько-англійський військовий словник” В.Карачуна, І.Черненка, С. Чиж, за загальним редагуванням генерал-майора А.Огарка. У Словнику близько 20 тисяч слів і словосполук з різних галузей військової справи і військової техніки. В ньому зібрано терміни, які використовуються в усіх видах і родах військ.

Кожний термін у Словнику описується окремою статтею за такою схемою: **російський термін** * український термін § англійський термін.

Українську частину Словника опрацьовано за сучасним правописом української мови, в ній відображено найостанніші досягнення української військової й науково-технічної термінології. Використано в Словнику й основні принципи укладання словників, які розробив Інститут української наукової мови у 1921—31 роках — у Золоту добу українського термінотворення. Деякі терміни у Словнику подано у двох варіантах: як терміни, сформовані на базі тої мови, носіям якої належить впровадження їх, і як їхні українські відповідники. Повернено багато суто українських репресованих термінів. Закріплено вживання таких українських термінів, як рій, ройовий, хорунжий, чота та інших.

Словник унормовує багато складних українських військових термінів, які досі писалися по-різному, наприклад, то через дефіс, то разом (*повітрянодесантний, воєноекономічний* та ін.). Деякі терміни в цьому Словнику вперше за всю історію української видавничої справи написано правильно: *Військові Морські Сили, Військові Повітряні Сили* та ін.

Словник складається з трьох частин: із власне Російсько-українсько-англійського словника та українського й англійського покажчиків. Російські терміни у першій частині Словника пронумеровано в межах кожної букви окремо. А в 2-й і 3-й частинах Словника вміщено за алфавітом відповідно українські та англійські терміни з посиланнями після них на номери їхніх російських відповідників у першій частині Словника.